

LA CONSTRUCCIÓ DE LA MEMÒRIA DELS CÀTARS I ELS VALDESOS A LA CORONA D'ARAGÓ EN ELS SEGLES XVI I XVII*

Sergi GRAU TORRAS

Original rebut: 08/04/2013

Data d'acceptació: 15/04/2013

Adreça: Departament de Filosofia. Edifici B7

Facultat de Filosofia i Lletres

Universitat Autònoma de Barcelona

08193 BELLATERRA

E-mail: sergigrautorras@gmail.com

Resum

Són diverses les obres escrites per religiosos de l'Orde de Predicadors durant els segles XVI i XVII que van incloure la descripció d'esdeveniments relacionats amb l'heretgia de la Corona d'Aragó del segle XIII. La interpretació dels fets que transmeten aquestes obres ha contribuït a crear una memòria de l'heretgia medieval fonamentada en dos tòpics; per una banda, aquests autors van establir el vincle de l'heretgia del segle XIII amb la doctrina valdesa i, per l'altre, van ometre qualsevol testimoni de l'heretgia càtara fins al punt de considerar-la inexistente a la Corona d'Aragó.

Paraules clau: Heretgia, càtars, valdesos, Orde de Predicadors, Francisco Diago, Francisco Peña, dominics.

Abstract

There are various works written by religious persons belonging to the Order of Preachers during the 16th and 17th centuries that included the description of some events linked to the heresy during the

* Aquest article és resultat del projecte de recerca «Corpus Digital de la Ciència a la Corona d'Aragó i el seu context llatí i romànic: Arnau de Vilanova», aprovat pel llavors Ministerio de Ciencia e Innovación, FFI2011-29117-C02-02 (FILO).

Crown of Aragon from the 13th Century. The interpretation of these events contributed in two respects to the recollection of a heresy from the Middle Ages: on the one hand, these authors established the link between the heresy, which had appeared in the 13th cent., and the Waldensians, and on the other hand, they omitted any mention of the Cathar heresy, to the point of considering it non-existent during the Crown of Aragon.

Keywords: *Heresy, cathars, waldensians, Order of Preachers, Francisco Diago, Francisco Peña, dominicans.*

1. INTRODUCCIÓ

A partir del segle XII, l'Europa cristiana va viure l'eclosió de dues grans dissidències religioses com són el catarisme i els Pobres de Lió o valdesos. Aquestes dues heretgies cristianes van tenir una destacada presència en regions europees com el sud de França o Itàlia. També van arribar a la Corona d'Aragó, tot i que el seu impacte fou molt més petit del que van tenir en aquestes altres regions europees. No obstant això, la seva presència i el temor de la propagació de les seves doctrines van desencadenar una dura repressió contra l'heretgia que va culminar amb la instauració del procediment inquisitorial.

Són diverses les cròniques, annals o biografies de sants escrites pels dominics durant els segles XVI i XVII que recullen informació sobre el naixement de la Inquisició a Catalunya i recorden, algunes de forma puntual i d'altres més extensament, els esdeveniments vinculats amb l'heretgia. Moltes d'elles ho fan quan descriuen la vida de Ramon de Penyafort, atesa la seva participació en la instauració de la Inquisició, els seus consells en matèria de fe i la seva obra jurídica, que va esdevenir una aportació fonamental a l'hora de desenvolupar la legislació contra l'heretgia. Aquestes obres, publicades a principis del segle XVII, han contribuït a crear una memòria de l'heretgia a Catalunya que ha tingut un gran pes en la historiografia catòlica.

Aquesta memòria presenta, en la majoria de casos, uns trets comuns. El primer és la vinculació de l'heretgia del segle XIII amb la doctrina valdesa. L'origen d'aquest vincle cal cercar-lo en les fonts de l'època i en la confusió terminològica que gira al voltant de l'heretgia, un problema que no solament va passar a Catalunya sinó que en termes generals va englobar totes les regions d'Europa. Quan els cronistes dominics van recuperar la memòria d'aquests esdeveniments establiren definitivament el vincle amb l'heretgia valdesa, tot i que les fonts emprades no són tan clares al respecte. El segon tret remarcable és que en les biografies, cròniques i històries elaborades a Catalunya pels

dominics no hi trobem cap rastre de l'heretgia càtara, a excepció d'alguns casos concrets que havien fornit les seves lectures amb documentació més específica. Aquesta realitat no deixa de sorprendre quan per altres fonts de l'època podem constatar com el catarisme va tenir una certa rellevància en regions del territori en les quals els contemporanis imputaven els valdesos. Aquesta realitat ha comportat la construcció d'una memòria que ha exaltat la presència de l'heretgia valdesa i ha condicionat la interpretació de l'heretgia càtara durant els segles posteriors, minimitzant el seu impacte fins al punt de considerar-la inexistente a la Corona d'Aragó.

En aquest article farem una anàlisi de les obres d'autors de l'Orde de Predicadors dels segles XVI i XVII que posen en relleu la presència de l'heretgia a Catalunya, com ara les dels autors Francisco Diago, Francisco Peña, Vicente Justiniano Antist, Sebastià Agustí Prats, Pablo Vidal, Antoni Vicenç Domènec, Ramírez de Solórzano o Vincencio Blasco de Lanuza. Molts d'ells procedeixen del convent dominic de Santa Caterina de Barcelona i tenen en comú que reproduïxen els mateixos esdeveniments relacionats amb l'heretgia a Catalunya que vinculen amb els valdesos.

2. UNA CONFUSIÓ QUE NEIX A L'ÈPOCA: ELS HERETGES DEL SEGLE XIII SÓN CÀTARS O VALDESOS?

Els primers testimonis que remetien a la presència de l'heretgia càtara i valdesa a la Corona d'Aragó van aparèixer durant la primera meitat del segle XIII. La gran majoria de documentació que, d'una manera o altra, dona testimoni de la presència de l'heretgia és d'origen eclesiàstic. També es conserven fonts jurídiques, diplomàtiques, constitucions, etc., que, de forma puntual, abracen la qüestió de l'heretgia. A través d'aquesta documentació constatem un fet remarcable que fou comú en altres regions d'Europa com és la problemàtica que sorgeix a l'hora d'identificar i anomenar les diferents dissidències cristianes.

Els càtars, per exemple, van rebre una gran diversitat de noms en funció de la regió on van aparèixer. A la Corona d'Aragó no abunden les referències explícites al catarisme; el terme que podria definir-lo en la documentació eclesiàstica és el de *haeretica pravitas* o herètica pravitat. Aquest terme fa referència a l'heretgia en general, que és descrita com l'herètica pravitat, però en altres casos, i a falta d'un nom comú que englobi totes les variants de les comunitats càtares, també fou emprat per a designar aquesta dissidència. Amb el temps, el terme *heretge* va acabar per designar l'ancià càtar en oposició

a les altres confessions.¹ El cas del moviment valdès és ben diferent; anomenats ja des dels seus inicis com a valdesos, Pobres de Lió o ensabatats, el seu nom el trobem en diversos documents procedents de la Corona d'Aragó.

Una de les butlles en matèria d'heretgia que va tenir més ressò a la Corona d'Aragó fou la *Declinante iam mundi vespere ad occasum*, emesa pel papa Gregori IX el 26 de maig de 1232 des de Spoleto a l'arquebisbe de Tarragona Aspàreg de la Barca i a totes les diòcesis sufragànies.² La butlla ordenava a tots els bisbes, frares predicadors o delegats papals que procedissin a investigar els brots d'heretgia per castigar els culpables descoberts d'acord amb la legislació vigent en matèria d'heretgia. Amb aquesta butlla, el papa ordenava als bisbes que procedissin contra els encobridors, defensors i fautors de l'heretgia anomenada, en aquest cas, herètica pravitat o perversió herètica.

Per a iniciar aquest procediment d'investigació, el papa exhortava els bisbes a tenir en compte les disposicions vigents en matèria d'heretgia promulgades durant els anys anteriors. Una de les disposicions prèvies és la decretal *Excommunicamus et anathemizamus universos haereticos* de 1231, en la qual Gregori IX insta a iniciar el procediment inquisitorial a través de clergues que actuen com a inquisidors nomenats directament per la Santa Seu i llança una excomunicació i un anatema contra diferents heretgies, entre les quals es troben els càtars, patarins i Pobres de Lió.³ Aquesta decretal adopta força característiques d'una important decretal que la precedeix coneguda com a *Ad abolendam diversarum haeresium pravitatem*, promulgada el 4 de novembre de 1184 pel papa Luci III en el Concili de Verona.⁴ Aquesta decretal va comportar un pas molt important en la lluita contra la dissidència en ordenar de forma periòdica indagacions en les parròquies en cerca de l'heretgia. Poc

1. Sobre aquesta qüestió, vegeu Jean DUVERNOY, «L'acception: "haereticus" (iretge) = "parfait cathare" en Languedoc au XIIIe siècle», en W. LOURDAUX – D. VERHELST (eds.), *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11th-13th C.). Proceedings of the international conference, Louvain may 13-16*, Leuven: Leuven University Press 1973, 198-210.
2. *Documentos de Gregorio IX (1227-1241) referentes a España*, ed. S. Domínguez Sánchez. León: Universidad de León, 2004, 213-214, doc. 212.
3. *Excommunicamus*, X 5.7.15 en *Corpus Iuris Canonici*, E. L. RICHTER – E. FRIEDBERG, vol. 2. Leipzig: Bernhard Tauchnitz, 1881. Reimp. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1959, col. 789: «Excommunicamus et anathemizamus universos haereticos, Catharos, Patarinos, Pauperes de Lugduno, Passaginos, Iosepinos, Arnaldistas, Speronistas, et alios, quibuscumque nominibus censeantur».
4. *Ad abolendam*, X 5.7.9 en *Corpus Iuris Canonici*, cols. 780-782. La decretal imposava un anatema contra diverses heretgies, entre les quals hi havia els càtars o patarins i els que s'anomenaven falsament Humiliats o Pobres de Lió; «contra diversas hereses et earum auctores quibus diversa nomina. diversarum ibidem professio falsitatum Catharos et patarinos, & eos qui se tam falso nomine humiliatos, vel Pauperes de Lugduno, quam superbo mentiuntur».

després d'emetre l'*Excommunicamus*, Gregori IX promulgava (febrer de 1232) la butlla *Ille humani generis* contra els heretges d'Alemanya, mitjançant la qual confiava la competència dels tribunals inquisitorials contra l'herètica pravitat a l'Orde de Predicadors.⁵ Aquestes disposicions van quedar reforçades amb la butlla *Licet ad capiendas*, del 20 d'abril de 1233,⁶ i una altra que porta el mateix encapçalament, *Ille humani generis*, del 22 d'abril del mateix any.⁷

La butlla *Declinante* reproduïx força elements presents en la *Ille humani generis* de 1232, però no especifica els noms de les possibles heretgies a què es refereix, com fan la decretal *Ad abolendam* i la *Excommunicamus*, sinó que arremet contra els «miserables i desgraciats heretges que donen llum al seu pensament herètic i el difonen a aquells qui hi donen crèdit».⁸ La butlla *Declinante* utilitza un llenguatge molt característic per a definir l'heretgia, tractant-la de «la malaltia de la corrupció herètica que, propagant-se a poc a poc com un càncer, ha infectat ja alguns llocs de la província eclesiàstica de Tarragona».⁹ Cal tenir present que el llenguatge d'aquesta butlla fou un factor decisiu a l'hora de tractar l'heretgia a Catalunya. Quan, a finals del segle XVI, Francisco Diago descriu l'heretgia de Catalunya, utilitza el símil d'una malaltia, parafrasejant la *Declinante*, que «estendiéndose poco a poco como cáncer» havia arribat a moltes províncies de la Tarraconense.¹⁰

Alguns concilis provincials celebrats a la Corona d'Aragó van incloure el problema de l'heretgia entre els seus cànons, però ho van fer sota el terme genèric d'heretgia.¹¹ Així les constitucions de Pau i Treva, del rei Jaume I de

5. Thomas RIPOLL, *Bullarium Ordinis FF Prædicatorum*. Tomus primus ab anno 1215 ad 1280. Romæ: Ex Typographia Hieronymi Mainardi 1729, 37.

6. *Ibíd.*, 47.

7. *Ibíd.*, 47-48.

8. «Quia miseri et infelices haeretici falsum et hereticum intellectum, quem mente conceperant, parientes in aures sibi credentium effundunt».

9. «Ecce siquidem, quod dolentes referimus et referendo dolemus, hereticae labis morbus, serpens paulatim ut cancer, quaedam loca Tarraconensis provinciae, sicut iam infecit».

10. Francisco DIAGO, *Historia de la provincia de Aragón*, Barcelona 1599 = *Historia de la provincia de Aragón de la Orden de Predicadores, desde su origen [y principio] hasta el año de 1600*. Dividida en dos libros. Con indices muy copiosos de todas las personas illustres de la historia, Barcelona: Impreso por S. de Comellas 1599, fol. 7a.

11. Així ho trobem en el quart concili provincial celebrat el 3 de maig de 1234 per Pere d'Albalat a Tarragona, «Item heretici et similes necnon et fautores receptaturis et deffensores eorum excommunicati in precipuis sollemnitatibus nuntientur coram populo»; vegeu Josep Mª PONS GURI, «Constitucions conciliars tarraconenses», *Analecta Sacra Tarraconensia* 47/1 (1974) 117.

Barcelona, que condemnaren l'heretgia sota aquest terme genèric.¹² També ho fa així la constitució contra l'heretgia de 1234 promulgada pel rei Jaume I a Tarragona,¹³ igual que les disposicions de 1235 emeses pel papa Gregori IX al nou arquebisbe de Tarragona, Guillem de Montgrí, en les quals es referia al problema com «la plaga de l'herètica pravitat que devasta la vinya del Senyor».¹⁴

Així, doncs, les disposicions eclesiàstiques i constitucions aplicades al territori no són específiques a l'hora d'anomenar l'heretgia. Sí que ho són, en canvi, els decrets contra l'heretgia de finals de segle XII emesos pels monarques Alfons el Trobador i Pere el Catòlic, en els quals s'ordena l'expulsió del reialme de tots els valdesos, Pobres de Lió, vulgarment dits ensabatats, i de tots els altres heretges.¹⁵ Aquests decrets són els primers testimonis d'una legislació dura i severa contra l'heretgia a la Corona d'Aragó que es fonamenten en les disposicions prèvies. Un element característic d'aquesta legislació és que proporcionen una distinció entre els valdesos i tots els altres heretges, una diferenciació que trobem molt present en l'obra de Ramon de Penyafort.

El dominic i jurista Ramon de Penyafort ha llegat una important producció escrita en matèria d'heretgia; els seus consells i les seves obres en matèria de fe van ser d'una gran importància per als seus contemporanis a l'hora de tractar les reconciliacions dels heretges. Al mateix temps, la seva producció escrita ha contribuït a refermar el record de l'heretgia valdesa a Catalunya. Una de les seves obres primerenques on tracta la qüestió de l'heretgia és la *Summa de paenitentia*, escrita molt probablement a Barcelona entre 1222 i

12. El rei Jaume I reunia Corts a Barcelona el desembre de 1228 per establir unes noves constitucions de Pau i Treva en les quals es condemnava l'heretgia sota termes genèrics: «Ab hac pace autem, excludimos hereticos manifestos, et eorum credentes, fautores atque defensores, fures et latrones, et eorum receptatores, et publice excommunicatus, nisi voluerint se emendare, ad mandatum episcopi». Vegeu *Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (Segles XI-XIII)*. Estudi introductor i edició a cura de Gener Gonzalvo i Bou, Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia 1994, 69, § 20.

13. *Ibid.*, 175-176 § 1.

14. J. RIUS SERRA, *Diplomatario: documentos, vida antigua, crónicas, procesos antiguos*, Barcelona: Universidad de Barcelona – Facultad de Derecho 1954, 29, doc. 19.

15. Document original a l'Arxiu Episcopal de Girona, armari III del claustre, Llibre Vert, f. 213; Edició del document a J. MARQUÉS, «Alfonso el Casto y la seo de Gerona», *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. II, Barcelona 1962, pp. 218-219, doc. 5; C. BARAUT, «Els inicis de la inquisició a Catalunya i les seves actuacions al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)», *Urgellia* 13 (1996-1997) 419-420, doc. 1; A. I. SÁNCHEZ CASABÓN, *Alfonso II Rey de Aragón, Conde de Barcelona y Marqués de Provenza. Documentos (1162-1196)*, Zaragoza: Institución «Fernando el Católico», 797-798, doc. 621. Sobre el decret del rei Pere vegeu MARTÍN ALVIRA, *Pedro el católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213). Documentos, testimonios y memoria histórica*, Zaragoza, 2010, vol. 1. pp. 265-268, doc. 128.

1230.¹⁶ En aquesta obra, Ramon de Penyafort defineix l'heretge com aquell qui estableix o segueix una falsa opinió sobre la fe.¹⁷ Ramon de Penyafort realitza en aquesta obra una aproximació penitencial amb l'objectiu d'instruir i formar els clergues sobre l'actitud envers aquest problema emergent.

Al voltant de 1230, Ramon de Penyafort es va desplaçar a Roma per encàrrec del papa Gregori IX i digué a terme la compilació de les decretals o *Liber Extra*, en el qual va recopilar totes les mesures jurídiques contra l'heretgia de l'època. Fou durant aquesta etapa quan Ramon de Penyafort va escriure, el 30 d'abril de 1235, una carta per tal de dilucidar algunes qüestions sobre la reconciliació dels heretges capturats a la província eclesiàstica de Tarragona.¹⁸ Aquesta carta acompanyava unes disposicions papals i va ser en aquesta ocasió quan, per primera vegada, dibuixava una distinció entre l'heretgia i els valdesos.

Aquesta mateixa distinció la va tornar a repetir en 1242, quan Ramon de Penyafort va elaborar una guia o directori inquisitorial. Aquest directori classificava les diferents categories d'heretges per tal que els bisbes procedissin en la reconciliació dels acusats en funció d'uns graus de pertinença a l'heretgia.¹⁹ En aquest cas, Ramon de Penyafort defineix l'heretge com aquell qui persisteix obstinadament en el seu error i anomena heretges els *insabbatati* (els ensabatats o valdesos) que sostenen que mai no s'ha de jurar, que no s'han d'oïr les potestats eclesiàstiques ni seculares i que mai no s'ha d'aplicar la

16. Ramon de Penyafort, *Summa Sti. Raymundi de Peniafort Barcinonensis Ord. Praedicator de poenitentia, et matrimonio* Roma: Sumptibus Ioannis Tallini 1603, pp. 31-46; R. de PEÑAFORT, *Summa de Paenitentia*, en Xaverio OCHOA – Aloisio DIEZ (eds.), Roma: Universa Bibliotheca Iuris 1976; Traducció parcial catalana del tractat en R. de Penyafort, *Summa de Penitència, cartes i documents*, introducció de Llorenç Galmés, traducció de Jaume Fàbregas, Barcelona: Proa 1999, pp. 57-63; Sobre la importància d'aquest tractat, vegeu Amedeus TEETAERT, «La "Summa de poenitentia" de S. Raymond de Penyafort», *Ephemerides Theologicae Lovanienses* 5 (1928) 49-72.

17. Ramon de Penyafort, *De poenitentia*, Roma 1603, Llibre 1, cap. 5, § 1.

18. J. RIUS, *Diplomatario*, 29-32, doc. 20.

19. Edició del document a Nicolai Eymerici (Nicolau EIMERIC), *Directorium inquisitorum*, Venetiis 1595 = *Directorium inquisitorum* F. Nicola Eymerici ordinis Praedicatorum, cum commentariis Francisci Pegnae. Venetiis: apud Marcum Antonium Zalterum: sumptibus Simeonis Vasalini, 1595, 220-222; Josephi SAENZ DE AGUIRRE, *Collectio maxima conciliorum* Roma 1694 = *Collectio maxima conciliorum omnium Hispaniae, et novi orbis epistolarumque decretalium celebriorum*, Roma: Typis Jo. Jacobi Komarek Bohemi propè SS. Vicentium & Anastasium in Trivio 1694, vol. 3, 498-501, § 74-100; Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los Concilios de la Iglesia de España y de América*, Madrid: Imprenta de Pedro Montero, 1861, vol. 3, 351-357; Celestin DOUAIS, «Saint Raymond de Peñafort et les hérétiques. Directoire à l'usage des inquisiteurs aragonais, 1242», *Le Moyen Âge* 12 (1899) 315-325; K.-V. SELGE, *Texte zur Inquisition* (Texte zur Kirchen und Theologiegeschichte, 4), Gutersloh 1964, 50-56; J. RIUS, *Diplomatario*, 74-82, doc. 64; C. BARAUT, «Els inicis de la inquisició», 429-434, doc. 8.

pena corporal.²⁰ Com ja havia passat en 1235, aquí trobem una distinció entre els valdesos, que tenen un important pes en el text, i els heretges. Segons es desprèn d'aquests testimonis, l'heretgia dels valdesos podia ser un dels problemes amb els quals s'enfrontaven.

No obstant això, cal tenir present que el text que introdueix aquest directori, elaborat per l'arquebisbe de Tarragona, assenyala la voluntat de continuar una inquisició prèvia contra l'herètica pravitat iniciada pel bisbe Berenguer de Barcelona.²¹ Aquesta denúncia coincideix amb un moment en el qual alguns testimonis documentals, com la declaració d'Arnau Bretós de Berga o Ramon Joan d'Abia, assenyalen la presència de creients càtars en aquest mateix territori.²² El que ens interessa destacar d'aquests breus testimonis és que tots ells posen en relleu que els valdesos s'erigeixen com els principals heretges de Catalunya, al marge de les altres heretgies com els càtars. Aquesta situació va donar peu al fet que els cronistes posteriors catalo-guessin tots els esdeveniments, àdhuc els que no hi estaven relacionats, en el mateix grup que els valdesos.

3. LA *CHRONICA* DE PERE MARSILI I LA *VITA* ANÒNIMA DE RAMON DE PENYAFORT

Es conserven dues biografies de Ramon de Penyafort escrites durant la primera meitat del segle XIV que fan una breu referència a la presència d'heretgia a Catalunya; són la biografia inclosa en la *Chronica* de Pere Marsili i la *Vita anonymi sancti Raymundi*. La primera referència apareix de la mà de Pere Marsili en la *Chronica*. Pere Marsili era un teòleg dominic del convent de Santa Caterina de Barcelona i autor d'una *Chronica* elaborada per encàrrec de Jaume II en 1314 que no és sinó la versió llatina, ampliada i amb algunes variacions, del *Llibre dels fets* o *Crònica* de Jaume I.²³ Marsili va dedicar els capítols 47, 48 i 49 a la vida de Ramon de Penyafort; aquests capítols conformen una breu *Vita* que restà manuscrita fins que fou editada per primera

20. SAENZ, *Collectio maxima conciliorum*, 499, § 76.

21. EIMERIC, *Directorium inquisitorum*, Venetiis 1595, 220B: «Cum nos Petrus, miseratione Divina archiepiscopus Tarrachonensis inquisitionem inceptam per bonae memoriae Berengarium Barchinonensem episcopum contra haereticam pravitatem in civitate Barchinonensi».

22. Vegeu els estudis sobre el catarisme centrats en la Corona d'Aragó de Damian J. SMITH, *Crusade, Heresy and Inquisition in the Lands of the Crown of Aragon, c. 1167-1276*, Leiden, Boston: Brill 2010; Sergi GRAU, *Cátaros e inquisición en los reinos hispánicos (s. XII-XIV)*, Madrid: Cátedra 2012.

23. *Cronice Illustrissimi Regis Aragonum domini Jacobi victorissimi principis*, Petrus Marsilius O.P., Biblioteca de la Universitat de Barcelona, Ms. 64.

vegada per Francisco Diago en 1601 amb motiu de la canonització de Ramon de Penyafort per part de Climent VIII.²⁴ En el capítol 47, Pere Marsili assenyalava que:

Sentiens etiam fugitivos haereticos de Tholosanis, Bitterensibus et Carcassonensibus partibus ad partes cathaloniae, velut ad secreti sinus latibulum, evolare, ac, more cancri, sermonem eorum serpere in plurium terrae partium ulcerosam corruptionem, tractavit, ut Rex [Jaume I], qui ejus adhaerebat consiliis et salutaribus favebat monitis, pro terris habitis et habendis a Romana curia peteret et obtineret inquisitiones hereticae pravitatis.²⁵

En aquest breu fragment, Marsili destaca que alguns heretges fugitius de Tolosa, Besiers i Carcassona es van estendre cap a diferents parts de Catalunya com un càncer que corroeix moltes parts de la terra i que fou amb el rei Jaume I que, adherit als consells de Ramon de Penyafort i els seus concilis, va obtenir en la seva terra la inquisició de la herètica pravitat. D'aquesta breu referència, el primer element que se'n desprèn és la influència del llenguatge de la butlla *Declinante iam mundi* enviada pel papa Gregori IX a l'arquebisbe de Tarragona en 1232, en la qual el papa descriu l'heretgia de Catalunya com l'herètica pravitat i l'assimila a un càncer que corroeix i s'estén per moltes parts de la terra. Marsili també situa l'origen de l'heretgia a les ciutats del sud de França de Tolosa, Besiers i Carcassona. En aquest fragment no hi ha cap referència als valdesos, i les ciutats de procedència de l'heretgia inviten a pensar més en nuclis càtars que no pas valdesos.

L'altra referència sobre l'heretgia es troba en la biografia de Ramon de Penyafort coneguda com a *Vita anonymi sancti Raymundi* o *Vetus vita*.²⁶ És molt probable que, tal com proposà Josep Ma. Coll, aquesta biografia anònima fos escrita o compilada pel frare Arnau Burguet, prior de la comunitat de Barcelona i provincial d'Aragó, arran del procés de canonització de Ramon de Penyafort que impulsava el concili de Tarragona de 1318, tot i que no va arri-

24. Francisco DIAGO, *Historia del B. cathalan barcelones S. Raymundo de Peñafort*, Barcelona 1601 = *Historia del B. cathalan barcelones S. Raymundo de Peñafort...* de la Orden de Predicadores: con vna relacion de la canonizacion del Sancto y de las fiestas que se han hecho en Barcelona: y con la vida que del sieruo de Dios compuso en latin el antiguo Fray Pedro Marsilio / compuesta por F. Francisco Diago de la mesma Orden. Barcelona: Sebastian de Cormellas, 1601.

25. Edició del fragment a J. RIUS, *Diplomatario*, 341.

26. *De sancta vita et miraculis Fratris Raymundi de Pennaforti* inclòs dins de *Vitae Sanctorum Thomae Aquinatis et Raymundi de Pennaforti* [P. Arnaldus Burguet? O.P.], Biblioteca de la Universitat de Barcelona, Ms. 593.

bar a fructificar.²⁷ Aquesta biografia també restà manuscrita fins que fou inclosa en la biografia que publicà el teòleg Francisco Peña en 1601 —el mateix any que Francisco Diago editava la biografia de Pere Marsili— també amb motiu del procés de canonització del dominic.²⁸ Francisco Peña va incloure la *Vita anonymi sancti Raymundi* en el llibre primer, va escriure una biografia i miracles inclosa en el llibre segon i va afegir el material del seu procés de canonització en el llibre tercer. Tot aquest material configura aquesta biografia de 1601. En la biografia antiga transcrita en el primer llibre hi trobem una breu menció de l'heretgia al vescomtat de Castellbò:

Item castrum Bonum in finibus Cataloniae situm (quod nidus haereticorum tunc temporis dicebatur, ubi quendam Fratrem, Praedicatorum Inquisitorem Haereticorum, veneno Heretici occiderunt) capies, quamvis intus esset Haereticorum, et credentium eis maxima multitudo, deduxit eos viriliter, et potenter: quorum quidam ad perpetuum carcerem, quidam vero sunt propter haeresis perfidiam, ad incendium condemnati.²⁹

Aquest fragment explica com es va iniciar una inquisició a Castellbò, que era conegut com un niu d'heretges durant aquesta època, com a conseqüència de l'assassinat per enverinament d'un inquisidor. Finalment, els heretges van ser expulsats; uns quants condemnats a presó perpètua i d'altres al foc. L'autor situa aquest esdeveniment després que Ramon de Penyafort hagué tornat a Barcelona de la seva estada a Roma i la seva renúncia de l'arquebisbat de Tarragona. Aquesta descripció fa referència a la inquisició liderada per l'arquebisbe Guillem de Montgrí de 1237 a Castellbò que coneixem gràcies a dos documents de l'època. El primer és una carta del mateix arquebisbe en la qual certifica l'entrada dels inquisidors al vescomtat de Castellbò per extirpar l'heretgia, acció que va acabar amb un total de 78 inculpats, entre els quals hi havia 45 detinguts.³⁰ Aquesta inquisició va venir precedida per un concili cele-

27. Vegeu al respecte José María COLL, «La crónica de Fr. Pedro Marsili y la "Vita anonymi" de S. Ramón de Penyafort, su historicidad», *Analecta Sacra Tarraconensia* 22 (1949) 21-50.

28. FRANCISCO PEÑA, *Vita S. Raymundi de Peniafort*, Roma 1601 = *Vita S. Raymundi de Peniafort*, a vetusto scriptore olim breuiter collecta; nunc a Francisco Peña... notis illustrata & duobus libellis aucta. Romae, apud haeredes Nicolai Mutij, 1601. Francisco Peña va escriure també F. PEÑA, *Relacion sumaria de la vida, milagros y actos de la Canonicacion de San Raymundo de Penafort de la orden de predicadores*, Roma: Nicolas Mucio 1600.

29. PEÑA, *Vita S. Raymundi de Peniafort*, p. 29-30. Aquesta referència no es troba en la *Relación sumaria* escrita per Francisco Peña l'any anterior (1600).

30. Edició del document en *Histoire Générale du Languedoc*, C. DEVIC – J. VAISSÈTE, 5 vols., París, 1730-1745 (reed. A. Molinier, 16 vols., Toulouse: Privat, 1872-1915), vol. 8, cols. 1110-1111; C. BARAUT, «La presència i repressió del catarisme al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)», *Urge-*

brat a Lleida, molt probablement pel maig. Una carta posterior, escrita pel bisbe d'Urgell Ponç de Vilamur, recorda l'entrada dels inquisidors a Castellbò, on hi havia més de 60 heretges i creients.³¹

D'aquest breu fragment de la *Vetus vita* en podem extreure alguns elements. El primer és la presència d'heretges a Castellbò, que foren expulsats i detinguts en una inquisició que sabem que es va realitzar l'any 1237. La raó fou la mort de l'inquisidor Ponç de Planella. El text utilitza el terme d'heretges i no menciona, com l'anterior fragment, la presència dels valdesos. La referència d'aquests heretges també invita a pensar en el catarisme, ja que Castellbò va ser un dels nuclis càtars del Pirineu català que va gaudir de la protecció del vescomte Arnau de Castellbò. Així, doncs, les dues referències de les biografies de Ramon de Penyafort que testimonien la presència de l'heretgia estan més relacionades amb els càtars que amb els valdesos. Tot i això, com veurem a continuació, els cronistes dels segles XVI i XVII van establir el lligam d'aquests episodis amb l'heretgia valdesa. Dos dels autors que van establir de forma més clara aquest vincle van ser Francisco Diago i Francisco Peña en la seva edició del *Directorium inquisitorum* de Nicolau Eimeric.

4. ELS «MANIQUEUS DUALISTES» DE NICOLAU EIMERIC I FRANCISCO PEÑA

Nicolau Eimeric fou un dels grans inquisidors de la Corona d'Aragó. Autor de més de quaranta tractats, Eimeric no va coincidir temporalment amb els càtars, però a pesar d'això, en una de les seves obres més representatives, el *Directorium inquisitorum* de 1376, n'ofereix una interessant descripció juntament amb la de l'heretgia valdesa. Eimeric dedica la *quaestio XIII* del *Directorium inquisitorum* als errors de l'heretgia maniquea italiana.³² Eimeric no els anomena càtars, albigesos ni tampoc patarins —el nom que reberen a Itàlia—, sinó que els anomena «maniqueus italians». Tot i que no ho manifesta directament, Eimeric exposa els errors de la doctrina càtara a través de fonts italia-

llia 12 (1994-1995) 502-503, doc. 1; Sobre el concili de Lleida de 1237 previ a la Inquisició, vegeu J. HEFELE – H. LECLERCO, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, vol. 5, París: Letouzey et Ané 1913, 1581; Roser SABANÉS I FERNÁNDEZ, *Els concilis iberdenses de la província eclesiàstica tarraconense a l'edat mitjana, 546-1460*, Barcelona: Fundació Noguera 2009, 235-244.

31. Jaime VILLANUEVA – Joaquín LORENZO (eds.), *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid: Real Academia de la Historia 1804-1852, vol. 11 "Viage a Urgel", 229-230, doc. 26.

32. Nicolau EIMERIC, *Directorium inquisitorum*, Barcelona 1503 = *Directorium inquisitorum: sequuntur decretales tituli de summa trinitate et fide catholica*, Barcelona: Iohannem Luschner 1503, Biblioteca de Catalunya Ms. 5-VI-27, ff. 107rb-108rb.

nes, principalment la *Summa contra haereticos* (ca. 1230) del màrtir Pere de Verona.³³ Eimeric exposa tretze errors doctrinals dels maniqueus italians; aquests són els heretges que va combatre Innocenci III,³⁴ són els que exposen la doctrina de les dues divinitats i de les dues esglésies, els que ordenen amb el sagrament de la imposició de mans i neguen, entre altres coses, la futura resurrecció dels humans i que la Verge Maria fos la mare de Jesucrist.³⁵

Pel que fa als valdesos, Eimeric els dedica la *quaestio* XIV amb la descripció de vint errors doctrinals. Aquests són els heretges del temps del papa Gregori IX coneguts com a «Pauperes de Lugduno, alias vocatos Inzabbatatos», que van rebre un anatema i es van estendre des de la ciutat de Lió cap a altres regions europees.³⁶ Són els heretges excomunicats que no estan subjectes a l'Església Romana, no observen les decretals, no juren i entre ells hi prediquen clergues, laics i dones. A continuació, Eimeric menciona la condemna de Gregori IX de 1235 als càtars, patarins i Pobres de Lió; però, en canvi, no relaciona els dos primers noms de la condemna amb l'heretgia maniquea italiana descrita en l'apartat anterior.³⁷ Aquesta és la única menció de l'heretgia càtara que trobem en aquesta secció. No obstant això, Eimeric va tornar a recordar breument aquesta dissidència en la *Confessio fidei christianae*, redactada entre 1393 i 1399, quan evocava els maniqueus antics que prediquen l'existència de dues divinitats³⁸ i dues esglésies.³⁹

L'any 1578 va sortir publicada a Roma una nova edició del *Directorium inquisitorium* d'Eimeric, editada pel teòleg Francisco Peña, que va gaudir de nombroses reedicions en pocs anys.⁴⁰ Francisco Peña va fer una reactualitza-

33. Sobre aquest tractat, vegeu Thomas KAEPPELI, «Une somme contre les hérétiques de s. Pierre Martyr (?)», *Archivum Fratrum Praedicatorum* 17 (1947) 295-335; Donald PRUDLO, *The Martyred Inquisitor: The Life and Cult of Peter of Verona (1252)*, Aldershot: Ashgate Press 2008.

34. EIMERIC, *Directorium inquisitorium*, Barcelona 1503, fol. 107rb.

35. *Ibid.*, fol. 107va-108ra.

36. *Ibid.*, fol. 108rb-109rb.

37. «Catharos, Patharenos, Pauperes de Lugduni», *Ibid.*, fol. 109rb.

38. Nicolau EIMERIC, *Confessio fidei Christianae*, línies 141-142: «Et consequenter abominor et detestor manicheum hereticum, qui posuit Deum malum» i línies 342-344: «Et consequenter abominor et detestor gentiles qui posuerunt demonia deos esse, et presertim Manicheum hereticum, qui duos posuit esse deos». Edició a càrrec de Jaume de PUIG I OLIVER, «El Tractat *Confessio fidei christianae* de Nicolau Eimeric, O. P.: edició i estudi», *Arxiu de Textos Catalans Antics* 25 (2006) 7-192.

39. «Et per consequens abominor et detestor omnem hereticum contrarium astruentem et duas esse ecclesias affirmantem», Nicolau EIMERIC, *Confessio fidei Christianae*, línies 1516-1517.

40. El *Directorium inquisitorium* fou editat i ampliat per Francisco Peña en 1570 a Roma i va gaudir de successives edicions a Roma en 1575, 1578, 1585, 1587, i posteriorment a Venècia en 1595, 1607, etc. Sobre aquesta qüestió, vegeu Edward PETERS, «Editing Inquisitors' Ma-

ció del *Directorium inquisitorum*, en la qual va afegir legislació sobre l'heretgia, comentaris molt enriquidors del seu coneixement en matèria de dret canònic, així com l'experiència del funcionament de la Inquisició contra els protestants. Al mateix temps, la seva descripció va contribuir a reforçar la preponderància de l'heretgia valdesa a Catalunya.

En aquest cas, els maniqueus italians d'Eimeric s'enriqueixen considerablement.⁴¹ Francisco Peña hi afegeix un fragment extret de la història de Pere Màrtir que està en relació amb la seva tasca inquisitorial. També analitza i comenta els diferents punts d'Eimeric, complementant la informació amb altres obres, com la *Historia mediolanensis* de Bernardinus Corius i la *Summa de haeresibus* de Guiu Terrena de Perpinyà.⁴² Peña també fa referència a la *Summa* del frater Raynerius, que sembla haver consultat en la versió manuscrita conservada a la biblioteca del Vaticà.⁴³ Aquesta obra és la *Summa adversus Catharos et Valdenses* de l'inquisidor italià Rainero Sacconi i la seva lectura el fa coneixedor del *Liber de duobus principiis* del càtar Giovanni di Lugio que l'inquisidor Rainero va copiar per refutar.⁴⁴ En aquest sentit, Peña proporciona informació d'aquesta *Summa*, com ara la divisió d'aquests nous maniqueus en els *Albanenses*, *Concorezzo* i *Bagnolense*, la menció del càtar Giovanni di Lugio i la descripció del ritual càtar de la imposició de mans conegut com el *consolamentum*.⁴⁵

nuals in the Sixteenth Century: Francisco Peña and the *Directorium Inquisitorium* of Nicholas Eymeric», *The Library Chronicle* 60 (1974) 95-107; Agostino BORROMEO, «A proposito del *Directorium Inquisitorium* di Nicholas Eymeric e delle sue edizioni cinquecentesche», *Critica Storica* 20 (1983), 499-547.

41. En aquest cas, tot i que Eimeric no ho havia fet, Francisco Peña estableix una relació entre els maniqueus italians i els càtars fent referència a la definició dels maniqueus d'Agustí en el *De haeresibus*, cap. 46; «Eymericum hic Catharos vocasse Manicheos, cum cathari seu Catharistae de ea familia essent», EIMERIC, *Directorium inquisitorium*, Venetiis 1595, 275E.
42. EIMERIC, *Directorium inquisitorium*, Venetiis 1595, 275B-C. En aquest cas, Francisco Peña menciona la *Historia Meldiolanensis* de l'italià Bernardinus Corius, una història de Milà elaborada cap a 1250 en la qual apareix l'episodi de Pere de Verona. Guiu de Terrena, en canvi, tracta l'heretgia dels càtars extensament; vegeu Guidonis de PERPINIANO, *Summa de haeresibus & earum confutationibus*, París: Iodocus Badius Ascensius 1528, fol. 73 i següents.
43. «Quae manuscripta apud nos extat», EIMERIC, *Directorium inquisitorium*, Venetiis 1595, 275C.
44. A. DONDAINE (ed.), *Un traité neo-manichéen du XIIIe siècle, le "Liber de duobus principiis", suivi d'un fragment de rituel cathare*, Roma: Istituto Storico Domenicano S. Sabina 1939; F. SANJEK, «Summa de Catharis», *Archivum Fratrum Praedicatorum* 44 (1974) 31-60.
45. «In tres partes sive sectas principales divisi erant: nam quidam dicebantur Albanenses, alii Concorezenses, alii vero Bagnolenses», EIMERIC, *Directorium inquisitorium*, Venècia 1595, 275C.

En l'apartat dels valdesos, Francisco Peña utilitza per a complementar la informació el *Catalogus haereticorum* de Bernard de Luxemburg i novament la *Summa de haeresibus* de Guiu Terrena, de la qual extreu força informació.⁴⁶ En els seus comentaris, Peña dóna notícia de la presència d'aquesta heretgia a la Corona d'Aragó i esmenta que Eimeric ja havia escrit sobre l'expansió de l'heretgia per moltes províncies, de les quals —afirma Peña— una era la «Hispania in regnis Aragonum».⁴⁷ Aquesta és, doncs, l'heretgia que va combatre el rei Alfons el Trobador a la Corona d'Aragó. Per tal de complementar la informació, Peña reproduïx de forma íntegra el decret del rei Alfons contra l'heretgia⁴⁸, extret d'alguna de les obres manuscrites del cardenal i inquisidor italià Giulio Antonio Santori, que acostumava a incloure manuscrits i referències sobre la Inquisició.⁴⁹ Això ens indica que el decret d'Alfons ja era conegut durant el segle XVI al Vaticà com a mínim de la còpia manuscrita de Giulio Antonio Santori.

Peña també estableix la vinculació amb els valdesos del concili de 1242 del qual sortí el directori de Ramon de Penyafort. A partir d'aquesta època constatem que tant el decret d'Alfons com el concili van quedar integrats en diverses obres dins la legislació contra l'heretgia valdesa. Així ho constatem en obres com la recopilació de concilis de Josep Sáenz de Aguirre, publicada entre 1693 i 1694 a Roma sota el títol de *Collectio maxima conciliorum omnium Hispaniae et novi Orbis*,⁵⁰ o en la recopilació de les heretgies *Collectio*

46. EIMERIC, *Directorium inquisitorum*, Venècia 1595, 279D-E.

47. *Ibid.*, 280E.

48. *Ibid.*, 281.

49. «Id edictum ex Bibliotheca Illustrissimi Iulii Antonii Sanctorii Cardinalis Sanctae Severinae unius ex Inquisitoribus generalibus in tota Rep. Christiana», *Ibid.*, 280E. És probable que la versió impresa del decret del rei Alfons que Francisco Peña va copiar de la Biblioteca de Santoro fos la que tingué més difusió, ja que les col·leccions posteriors prenen com a base l'edició del *Directorium*. Una altra transcripció del decret apareix amb Juan de Mariana en 1612. Sobre el cardenal Giulio Antonio Santori i la seva tasca com a inquisidor, vegeu: S. RICCI, *Il Sommo Inquisitore. Giulio Antonio Santori tra autobiografia e storia (1532-1602)*, Roma 2002; F. TAMBURINI, «Gli scritti del cardinale Giulio Antonio Santoro (†1602) penitenziere maggiore ed inquisitore generale», *Archivum Historiae Pontificiae* 36 (1998) 107-136; F. TAMBURINI, «Giulio Antonio Santoro cardinale penitenziere ed inquisitore generale. Ricerche sulla sua biblioteca», *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*, 95/1-2 (2000) 54-93; S. RICCI, «Santoro, Giulio Antonio» en A. PROSPERI (dir), *Dizionario storico dell'Inquisizione*, Pisa: Edizioni della Normale 2010, vol. 3, 1370-1376. El meu agraïment al professor Saverio Ricci per les referències relacionades amb aquest cardenal i inquisidor.

50. «Concilium Tarraconense Ob Valdenses haereticos celebratum anno Domini MCCXLII», SAENZ, *Collectio maxima conciliorum*, 498, § 74.

judiciorum de novis erroribus de 1728 del teòleg francès Charles du Plessis d'Argentré.⁵¹

5. LA MEMÒRIA DE LA INQUISICIÓ DE CASTELLBÒ DE 1237 I ELS HERETGES VALDESOS

Un dels llibres impresos que aporten informació sobre l'origen de la Inquisició a la Corona d'Aragó és la *Historia de la Provincia de Aragon de la orden de Predicadores* de Francisco Diago publicada l'any 1599 a Barcelona. En aquesta obra, Diago descriu breument la inquisició realitzada a Castellbò:

Guillem de Montgrí, después de aver renunciado al Arçobispado de Tarragona vengó muy bien la muerte del santo martyr, yendo a Castellbo, que se llama comunmente nido de hereges, y vencendolo. Porque rendido el lugar, muchos dellos fueron condenados a carcel perpetua, y otros al fuego por la perfidia de la heregia.⁵²

Aquesta descripció fa referència a la inquisició de 1237. Amb aquest fragment constatem que la informació proporcionada per Francisco Diago sembla que es fonamenti més en la *Vita* editada per Francisco Peña que en la referència de Pere Marsili que ell mateix edita. De la *Vita*, Peña adopta l'expressió de Castellbò com un niu d'heretges, així com la condemna a la presó i al foc dels acusats.⁵³ Anys més tard, en 1678, Antonio de Lorea va oferir en la seva biografia de Ramon de Penyafort la traducció castellana del text llatí de la *Vita* que fa referència als heretges:

Y así mesmo tomó la Villa de Castrobueno, en los fines de Cataluña (que entonces se llamaba nido de Ereges) donde los Ereges con veneno quitaron la vida a cierto Religioso de la Orden de Predicadores, que allí era Inquisidor; aunque estaba fortificada de gran multitud de Ereges, y fautores; y de allí los sacó con grande esfuer-

51. CHARLES DU PLESSIS D'ARGENTRE, *Collectio Iudiciorum de novis erroribus, qui ab initio XII saeculi post Incarnationem Verbi, usque ad a. 1713 in Ecclesia proscripti sunt et notati*, vol. 1, París: Duchesne 1755, 83.

52. DIAGO, *Historia de la provincia de Aragon*, fol. 8a.

53. FRANCISCO PEÑA, *Vita S. Raymundi de Peniafort*, 29-30: «Item castrum Bonum in finibus Cataloniae fitum (quod nidus haereticorum tunc temporis dicebatur, ubi quendam Fratrem, Praedicatorum Inquisitorem Haereticorum, veneno Heretici occiderunt) capies, quamvis intus esset Haereticorum, et credentium eis maxima multitudo, deduxit eos viriliter, et potenter: quorum quidam ad perpetuum carcerem, quidam vero sunt propter haeresis perfidiam, ad incendium condemnati».

ço y poder, de los quales fueron condenados, unos à carcel perpetua, y otros por su pertinacia en las eregias, fueron condenados al fuego.⁵⁴

En una altra obra de Francisco Diago dedicada a la vida de Ramon de Peñafort, la *Historia del B. cathalan barcelones S. Raymundo de Peñafort* de 1601, l'autor dedica uns quants capítols més a la inquisició realitzada a Castellbò. Aquesta biografia és especialment interessant pel gran nombre de pàgines que dedica a analitzar la qüestió de l'heretgia i el naixement de la Inquisició. L'autor detalla que després de 1235:

Por una parte que en Castellbo cerca de la Seo de Urgel, auia tantos de los hereges Valdenses o pobres de Leon, que con otro nombre se llamauan Ençapatados, que por esso se le daua comunmente titulo de nido dellos: y ponderando por otra que alli auian muerto y martyrizado con veneno al bendito Inquisidor fray Ponce de planedis de la Orden de Predicadores. Fue alla del año de mil y dozientos y quarenta y dos adelante, y lo gano y saco del a los hereges poderosamente, de los quales fueron quemados algunos, y otros condenados a carcel perpetua.⁵⁵

El text manté una estreta similitud amb el fragment que havia escrit uns anys abans. En aquest cas, però, Francisco Diago vincula els esdeveniments de Castellbò amb els heretges valdesos. Aquesta és la primera vegada que s'estableix tal associació, però no fou la única. El mateix any, Francisco Peña també relaciona directament aquests esdeveniments de Castellbò amb l'heretgia valdesa quan afirma que són els heretges valdesos els que va expel·lir l'arquebisbe Guillem de Montgrí de Catalunya.⁵⁶ Peña explica:

Item castrum bonum in finibus Cataloniae situm, etc. hoc opidum in Dioecesi Urgellensi in finibus Cataloniae versus Galliam situm dicitur, estque hodie oppidulum satis exiguum extant vero adhuc prope montes mon contemendae arcis nestigia; ut facile credendum sit Haereticos ibi nidum, et quasi asyllum possuisse, ut inde magistros in universam Provinciam ad Haeretica dogmata praedicada destinare, et fugientes tuto recipere possent [...]. Quod autem Haereticorum id Castrum esset tunc receptaculum, non expressit auctor, caeterum ex Historiarum relatione

54. ANTONIO DE LOREA, *San Raimundo de Peñafort, de la Orden de Predicadores, fundador de la Real, Inclita y Sagrada Orden de Nuestra Señora de la Merced, redención de cautivos*, Perpiñán: Claudio Jaques 1678, 37.

55. DIAGO, *Historia del B. cathalan barcelones S. Raymundo de Peñafort*, f. 48r-v.

56. «Valdenses haereticos expulit Guilielmus de Mongriu de Provincia Cataloniae».

constat, eos fuisse Valdenses, sive pauperes de Lugduno, quos alio etiam nomine vocari Inzabatatos.⁵⁷

Així, doncs, en 1601 tant Francisco Diago com Francisco Peña vinculen els esdeveniments de Castellbò amb l'heretgia valdesa, mentre que els textos que utilitzen els dos teòlegs com a base no ho especifiquen. Al seu torn, Francisco Diago proporciona més informació sobre els valdesos en la *Historia del B. cathalan barcelones S. Raymundo de Peñafort* i n'exposa alguns errors, tals com que no és lícit jurar, no s'han d'obeir els prelats i que els jutges no poden castigar cap reu.⁵⁸ Aquesta és la descripció dels valdesos que Ramon de Penyafort escriu en 1242. En aquesta obra, tot i que Diago menciona l'heretgia càtara juntament amb altres dissidències, estableix la vinculació dels testimonis de l'heretgia de Catalunya amb els valdesos.⁵⁹ També indica que la primera inquisició es va donar a la ciutat de Lleida l'any 1237 —en referència al concili de Lleida previ—, menciona les dues butlles de 1235 entre les quals es troba el text de Ramon de Penyafort en què resol els dubtes de l'arquebisbe Guillem de Montgrí sobre la reconciliació dels heretges, i també al·ludeix a la reunió de Tarragona de 1234 del rei Jaume I contra l'heretgia.⁶⁰ D'aquesta congregació especifica que:

Entre muchas cosas que se ordenaron de importancia como que a ningun seglar fuesse licito, sopena de excomunion disputar de cosa perteneciente a la Fe, y que ningun assi lego como ecclesiastico pudiesse tener libros de la Sagrada Escritura en Romance, y que las casas de los fautores de hereges fuessen assoladas o confiscadas, se establecio tambien que en los lugares sospechosos de heregia donde pareciesse convenir nombrassen los Obispos un religioso o clerigo y el rey dos o tres legos oficiales para inquirir contra los hereges dandoles anho para ello.⁶¹

Francisco Diago també fa referència al concili de 1242 de Ramon de Penyafort i la inquisició iniciada l'any 1241 per Berenguer de Palou contra l'herètica pravitat que restà inconclusa a causa de la seva mort.⁶² Francisco

57. PEÑA, *Vita S. Raymundi de Peniafort*, 31. En aquest fragment Francisco Peña estableix un lligam entre la inquisició realitzada a la diòcesi d'Urgell —utilitzant el mateix llenguatge de la *Vita* que havia editat— i els valdesos.

58. DIAGO, *Historia del B. cathalan barcelones S. Raymundo de Peñafort*, fols. 49r-49v.

59. *Ibíd.*, f. 51r. Diago menciona els heretges càtars, patarins, pobres de Lió, passagians, josefins, arnaldistes, speronistes, etc.

60. *Ibíd.*, f. 51v.

61. *Ibíd.*, fols. 52v-53r.

62. *Ibíd.*, fols. 53r-53v.

Diago fonamenta la seva lectura en diversos autors, entre els quals destaquen Pere Marsili, el cronista Jerónimo Zurita i Vicente Justiniano Antist. Aquest darrer, del convent de predicadors de València, va escriure entre 1589 i 1592 l'obra manuscrita *Historia de la Santa Inquisición*, en què proporciona informació sobre la Inquisició a la Corona d'Aragó i sobre diversos grups dissidents que foren condemnats i perseguits per l'Església, com ara els valdesos, albigesos, maniqueus, patarins, càtars, arnaldistes o ensabatats.⁶³

Els esdeveniments de Castellbò foren recordats en altres cròniques i històries de la Inquisició de la mateixa època. El clergue i inquisidor Ludovico de Páramo, autor de *De Origine et Progressu Officii Sanctae Inquisitionis* publicada en 1598 a Madrid, dedica uns quants folis a la Inquisició de la Corona d'Aragó. Ludovico descriu els esdeveniments més representatius, com ara la mort dels tres inquisidors catalans Pere de la Cadireta, Ponç de Planella i Bernat de Travesseres, de forma molt similar a com ho fa Diago.⁶⁴ També menciona la butlla *Declinante* de 1232 de Gregori IX, la carta de 1235 per a iniciar una inquisició i el concili de Tarragona de 1242. En 1602, l'historiador dominic d'Osca, Antoni Vicenç Domènec, destacava en la seva *Historia general de los santos y varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña* els esdeveniments de Castellbò:

Guillem de Montgrí despues de aver renunciado el Arçobispado de Tarragona vengo muy bien la muerte deste Santo martyr yendo a Castellbo llamado entonces comunmente nido de hereges, conquistandolo. Y rendido el lugar castigo los hereges muy bien: por que unos fueron quemados por la perfidia dela heregia, otros condemnados a carcel perpetua, como tenian muy bien merecido.⁶⁵

63. Alfonso ESPONERA CERDÁN, «El Valenciano Vicente Justiniano Antist, O.P. y su inédita Historia de la Santa Inquisición (1589-92)» en *Vivir en la Iglesia. Homenaje al Prof. Juan Agulles* (Valencia 1999), 493-519; *Ibíd.*, «Los Dominicos y la Inquisición Medieval según la Historia de la Santa Inquisición (1589-92) de V. J. Antist OP», en *Praedicatores Inquisitores, I The Dominicans and the Mediaeval Inquisition. Actes of the 1st International Seminar on the Dominicans and the Inquisition, Rome, 23-25 February 2002*, Istituto Storico Dominicano – Roma 2004, 731-752; Vicente Justiniano Antist també va escriure una biografia de Ramon de Penyafort, titulada *De Beato Raimundo Pennaforti in sanctorum numerum referendo ad comisarios apostolicos*. Sobre aquesta qüestió, vegeu A. ROBLES SIERRA, «La biografía inédita de san Ramón de Penyafort escrita por Vicente Justiniano Antist o.p. (s. XVI)», *Escritos del Vedat* 7 (1977) 29-60.
64. Ludovico PÁRAMO, *De Origine et Progressu Officii Sanctae Inquisitionis, eiusque dignitate & utilitate, de Romani Pontificis Potestate & delegata Inquisitionum: Edicto Fidei, & ordine iudiciario Sancti Officij, quaestiones decem*. Matriti: Ex Typographia Regia [Apud Ioannem Flandrum] 1598, 176-179.
65. Antoni VICENÇ DOMÈNEC, *Historia general de los santos y varones ilustres en santidad del Principado*, Barcelona: en la imprenta de Gabriel Graells y Giraldo Dotil 1602, 23va.

Uns anys després, en 1622, era el teòleg Vincencio Blasco de Launaza qui mencionava en la seva *Historias ecclesiasticas y seculares de Aragon* la butlla de 1235 i la tasca de Ramon de Penyafort contra l'heretgia.⁶⁶ També al·ludia a la primera inquisició de Lleida. Vincencio Blasco va utilitzar com a fonts documentals l'obra de Francisco Diago i la de Vicente Justiniano Antist. Tot i això, Vincencio Blasco no estableix directament el vincle dels heretges catalans amb els valdesos. Sí que ho fa així, en canvi, el canonge de la seu de Tarragona Josep Blanc i Fontanilles en 1684 quan descriu els esdeveniments de la zona de Prades, Urgell i Lleida relacionats amb l'heretgia:

La extirpació y desterro dels heretges valdenses, dits per altres noms Pauperes de Lugduno que tenien contaminada molta part de les diòcesis d'Urgell i Lleida.⁶⁷

Aquesta era

La heretgia dels valdenses, vinguda de Francia, de la qual hi havia moltes persones contaminadas en los llochs y vilas de las montañas del Panades.⁶⁸

També establia aquest vincle el dominic Francisco Ramírez de Solórzano, del convent de San Pablo de Sevilla, quan explicava els esdeveniments de Ramon de Penyafort de 1235 amb els heretges i, en aquesta ocasió, es relacionaven amb els valdesos.⁶⁹ Durant el segle XVIII també hi ha alguns exemples que continuen aquesta tradició. En 1709 era Joseph de Sarabia qui recordava en els *Anales de la sagrada religión de Santo Domingo*:

En aquel lugar de Castelbo, se avian refugiado los Herejes. Y por esto llamaban quel sitio: Nido de Herejes.⁷⁰

Amb Joseph de Sarabia es repeteix la referència de la *Vita*. Tot i aquesta referència, la seva descripció proporciona una dada que no trobem en els seus

66. BLASCO DE LANUZA, *Historias ecclesiasticas y seculares de Aragon*, vol. 1, 557-558.

67. Josep BLANC, *Arxiepiscopologi de la santa iglésia metropolitana de Tarragona*, any de 1684, Ms. 312 de la Biblioteca de Catalunya, fol. 64r; N'hi ha edició: Josep BLANC, *Arxiepiscopologi de la Santa Església metropolitana i primada de Tarragona*, transcripció i prologació de Joaquim Icart (Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV 113-114; Secció d'Arqueologia i Història 55-56), Tarragona: Diputació 1985.

68. *Ibíd.*, fols. 69r-69v.

69. Vegeu Antonio LARIOS RAMOS, «Los Dominicos y la Inquisición», *Clío & Crímen* 2 (2005) 81-126.

70. Joseph DE SARABIA, *Anales de la sagrada religión de Santo Domingo*, Madrid: Juan Garcia Infanzon 1709, 24

predecessors, com és la menció de la presència dels heretges albigesos a Catalunya. Així, doncs, quan explica la vida de Bernat de Travesseres, menciona que l'any de 1243:

Predicava con grande corage contra las heregias, y las perseguia de muerte. Viendo que en Cataluña los Hereges Albigenses por una parte, por otra los Moros, y por otra los Judios, sembraban la cizaña de sus errores.⁷¹

En 1765 era Josep Mercader, dominic, acadèmic de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona i prior del convent de Santa Caterina, qui relacionava novament l'heretgia de Catalunya amb els valdesos.⁷² Era la mateixa dissidència que fou combatuda per Alfons el Trobador i per Ramon de Penyafort. Al voltant de la mateixa època, el frare dominic Sebastià Agustí mencionava una altra vegada els valdesos com a heretges de Catalunya:

Valdenses e Enzapatados, Pobres de Lyon, a quienes inquirió el hermano Pere de Atenas de la Orden de Predicadores y Ponç de Vilamur, obispo de Urgell, por las villas de Puigcerdà y Berga y las Baronías de Josa y de Pinos; y la obra del obispo de Urgell no quedó concluida a través de la sede apostólica para los Pontífices.⁷³

Tots aquests exemples posen en relleu com, en les cròniques i altres obres elaborades pels dominics durant l'Època Moderna, es repeteixen els mateixos esdeveniments vinculats amb l'heretgia a Catalunya i els fets es relacionen amb els valdesos. En aquest sentit, les obres de Francisco Peña i de Francisco Diago van tenir un important paper, ja que són els primers testimonis d'aquesta associació, sobretot en base a les biografies de Ramon de Penyafort elaborades durant el segle XIV, que no són tan explícites al respecte. Amb aquests elements també podem constatar que és la descripció que proporciona Francisco Diago la que va esdevenir una de les referències més importants a l'hora de reproduir els fets relacionats amb els heretges de Castellbò. Hi ha altres elements que proporciona Francisco Diago relacionats amb l'heretgia, com és

71. *Ibíd.*

72. Josep MERCADER, *Disertación primera del error o herejía de los enzapatados* manuscrit inclòs dins de les *Disertaciones historico-elesiasticas*, Ms. 837 de la Biblioteca del Fons de Reserva de la Universitat de Barcelona, fols 21r-26v; sobre aquest tractat, vegeu Sergi GRAU, «Una breve disertación sobre los valdenses de Josep Mercader (1764)», *Hispania Sacra* 64/129 (2012) 279-307.

73. Sebastià AGUSTÍ PRATS, *Papeles manuscritos e impresos, la mayor parte, al convento de Santa Catalina, virgen martir O.P., de Barcelona*, Ms. 241 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, fol. 325 i seg.

la condemna pòstuma d'heretgia d'Arnau de Castellbò i la seva filla Ermessen-
da de 1269.⁷⁴ Justament la condemna d'aquests dos nobles fou un dels temes
que era conegut en diverses cròniques.⁷⁵ Paral·lelament a la inquisició de 1237
i la seva associació amb l'heretgia valdesa, hi ha un altre element que es repe-
teix en aquestes obres i que ajuda a construir un tòpic que caracteritzà la
imatge de l'heretgia a Catalunya, com és l'origen francès d'aquests dissi-
dents.

6. L'ORIGEN FRANCÈS DELS HERETGES DE CATALUNYA

Un dels altres tòpics que es reproduïx en les cròniques d'Època Moderna és
la idea que l'heretgia que arriba a Catalunya prové del sud de França. El frag-
ment de la *Chronica* de Pere Marsili situa l'origen de l'heretgia a Tolosa, Foix
i Carcassona. Aquesta idea es va reproduir en diverses obres, com ara en els
Anales de la Corona de Aragón del cronista aragonès Jerónimo Zurita, escrits
entre 1562 i 1580. Zurita dedica una breu menció a la vida de Ramon de
Penyafort, de qui destaca que era:

Perseguidor de los herejes de Tolosa, Besés y Carcasona, y extirpador de todo géne-
ro de error y herejía

i per aquesta raó

Pónese la inquisición en Aragón a instancia de sant Ramón. Es cosa muy digna de
saberse que este santo varón con espíritu celoso del aumento de la santa fe católi-

74. DIAGO, *Historia de la provincia de Aragon*, Barcelona, fol. 11v; Diago torna a fer referència a aquest esdeveniment en DIAGO, *Historia del B. cathalan barcelones S. Raymundo de Peñafort*, fols. 60v-61v.

75. La notícia de la sentència la proporciona Jerónimo Zurita durant la segona mitat del se-
gle XVI, J. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, Edición de Ángel Canellas López, Zaragoza:
Institución «Fernando el Católico», 1967-1977, vol. 3, cap. 76. Jerónimo Zurita és un dels
pocs casos que vinculen la condemna amb l'heretgia albigea. Al marge de Francisco Diago,
també menciona la condemna Vincencio BLASCO DE LANUZA, *Historias ecclesiasticas y seculares
de Aragon*, Saragossa 1602 = *Historias ecclesiasticas y seculares de Aragon: en que se continuan
los Annales de Çurita, y tiempos de Carlos V con historias ecclesiasticas antiguas y modernas
que hasta aora no han visto luz ni estampa*. En Saragossa: Iuan de Lanaia y Quartanet 1622,
vol. 2, 176; DOMÈNEC, *Historia general de los santos*, 38rb; Narcís FELIU DE LA PEÑA I FAREL,
*Anales de Cataluña y Epílogo breve de los Progressos, y famosos Hechos de la Nación Catalana,
de sus Santos, Reliquias, Conventos y singulares Grandezas*, Barcelona: Joseph Llopis 1709,
63.

ca, teniendo gran fe y opinión cerca del rey, porque los herejes de Francia se venían a recoger a Cataluña, procuró que hubiese inquisición contra la herética pravedad en su reino.⁷⁶

En la informació que proporciona Jerónimo Zurita hi ha implícita la referència a la crònica de Pere Marsili. El mateix Diago hi fa referència en la biografia de Ramon de Penyafort de 1601 quan explica:

El bendito varon fue gran censor de las cosas de fe, y muy rigido y severo perseguidor de los hereges de Tolosa, Besies y Carcasona y extirpador de todo genero de error de heregia. Donde dexando a parte que por los hereges de Tolosa, Besies y Carcasona, entiende este author a los Vualdenses y pobres de Leon, y ençapatados que baxavan de aquellas ciudades a Cathaluña.⁷⁷ [...] Derramado por muchas partes de Francia y estendieron las hasta España, entrando en Cathaluña en la Provincia Tarraconense, y apestado a algunos pueblos de esta.⁷⁸

En aquest cas, Francisco Diago estableix la procedència de l'heretgia, que arriba de les ciutats de Tolosa, Besiers i Carcassona amb els valdesos. Francisco Peña també ho fa així en els comentaris a l'edició de la *Vita*:

Eos haereticos fuisse dicit Tolosanes, Foxensis et Carcassonenses, sed appellatione nimis generica, nos Valdenses, sive pauperes de Lugduno fuisse dicimus.⁷⁹

Aquesta mateixa idea la va reproduir Antoni Vicenç Domènec en la *Historia general de los santos* de 1602 quan descriu l'episodi de la vida de Ramon de Penyafort de l'any 1235:

Tambien saco los hereges de Castellbo quemando el lugar, y dellos algunos fueron quemados y otros condemnados a carcel perpetua. Avian baxado los hereges de Francia a algunas partes de Cataluña.⁸⁰

Més d'un segle després, ja en 1709, Narcís Feliu de la Peña plantejava l'origen tolosà dels heretges que van ser a la Seu d'Urgell i que van posar fi a la

76. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, cap. 94. Al capítol 63, Jerónimo Zurita menciona que «la herejía de los albigenses que se había comenzado a encender en el condado de Tolosa y en Carcasona y Albi; de donde se comenzaron a contaminar muchos pueblos y lugares de aquella tierra. Errores de los albigenses; Estos estaban en el error de los maniqueos y arrianos y valdenses».

77. DIAGO, *Historia del B. cathalan barcelones S. Raymundo de Peñafort*, f. 55r.

78. *Ibíd.*, fol. 50r-50v.

79. PEÑA, *Vita S. Raymundi de Peniafort*, 68.

80. DOMÈNEC, *Historia general de los santos*, 26va.

vida de l'inquisidor Ponç de Planella, és a dir, els de la inquisició de 1237.⁸¹ Aquesta mateixa tendència la trobem en el primer editor de les obres del bisbe Lucas de Tuy, el jesuïta Juan de Mariana. En la seva *Historiae de rebus Hispaniae*, Juan de Mariana presenta breument la qüestió dels albigesos i descriu la presència de les dues heretgies a França i a la Corona d'Aragó, tant la dels valdesos com la dels albigesos, les quals tenen el seu origen a Tolosa.⁸² Amb Juan de Mariana trobem nous elements, com ara la lectura de la *Hystoria albigensis* del clergue Pierre Vaux-des-Cernay i, amb això, proporciona la descripció d'errors doctrinals dels albigesos.⁸³ A més, Juan de Mariana proposa dues opcions sobre l'origen del nom d'aquesta dissidència: l'albigès o la Gàl·lia narbonesa que remet a la Provença.⁸⁴ Aquesta heretgia és, segons Juan de Mariana, la que va creuar la Corona d'Aragó i es va estendre fins a Castella, i fou combatuda pel bisbe Lucas de Tuy.⁸⁵

La lectura d'obres com la del monjo cistercenc que va participar activament en la Croada contra els Albigesos permet a Juan de Mariana exposar breument aquest conflicte i la mort del rei Pere II d'Aragó a Muret el setembre de 1213. Aquesta lectura també explica que assolís un coneixement més específic sobre aquesta dissidència del que varen tenir els seus predecessors o alguns dels seus contemporanis, i va ser aquesta riquesa la que propicià que anys després, en 1612, quan edità el tractat de Lucas de Tuy sobre els heretges que arribaren a la Corona de Castella, Mariana afegís al títol de l'obra el terme d'albigesos quan sembla que no constava en el manuscrit original.⁸⁶ Aquest testimoni és un altre exemple dels problemes de la nomenclatura d'aquesta heretgia. A més, Juan de Mariana va afegir el decret d'Alfons el Trobador de 1194 en el preàmbul de l'obra i, gràcies a això, el decret gaudí d'una gran

81. «Inquisidor de Urgel donde era mayor el mal por los Hereges de Tolosa, que se recogian en aquellos lugares», FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña*, 72.

82. Io. MARIANAE (Juan de MARIANA), *Historiae de rebus Hispaniae*, libri XX, Toleti: Typis Petri Roderice 1592, 963, lin. 23-29. El capítol s'anomena «Albigenses turbant Galliam».

83. MARIANAE, *Historiae de rebus Hispaniae*, 963, lin 32. Edició del tractat de Pierre VAUX-DE-CERNAY a *Petri Vallium Sarnaii monachi hystoria albigensis*, P. GUBEIN – E. LYON (eds.) (Société de l'Histoire de France), 3 vols., París: H. Champion, 1926-1939.

84. «Galliam uniuersam Hispaniaequae partem inuasit», MARIANAE, *Historiae de rebus Hispaniae*, 963, lin. 40-44 i 964, lin. 1-2.

85. *Ibíd.*, 964, lin. 4-10.

86. LUCÆ TUDENSIS Episcopi (Lucas DE TUY), *De altera vita, fideique controversiis adversus Albigensium errores libri III. Nunc primum in lucem prolati, notisque illustrati a P. Joanne Mariana*, Ingolstadii: Hertsroy 1612. Edició crítica del tractat en *Lucae Tudensis. Opera Omnia*, E. FALQUE REY (cura et studio), Tomus II, Turnhout: Brepols 2009.

difusió.⁸⁷ El decret d'Alfons va difondre's en la còpia de Mariana a partir de 1618 en les reedicions de la *Biblioteca dels sants Pares* del teòleg parisenc Margarine Lavigne.⁸⁸

7. CONCLUSIONS

A través de diverses cròniques, annals i biografies de Ramon de Penyafort elaborades en el marc de l'Orde de Predicadors, podem constatar dos elements característics que contribueixen a construir un record de l'heretgia que tingué una gran repercussió a l'hora d'interpretar aquests esdeveniments; el primer és la vinculació dels fets relacionats amb l'heretgia de Catalunya durant el segle XIII amb l'heretgia valdesa, i el segon és la seva procedència de França. Aquests dos tòpics han contribuït a crear una memòria que ha refermat la presència dels valdesos a Catalunya, ha comportat una minimització del catarisme i ha exclòs l'heretgia com un fenomen que neix en la societat catalana de l'època. Aquestes tres elements han dominat la visió de l'heretgia fins gairebé el segle XIX.

El procés de construcció d'aquesta memòria té unes pautes que segueixen un procés. En primer lloc, és la mateixa confusió de l'època que produeix una certa ambigüïtat a l'hora de definir l'heretgia. En el conjunt de la Corona d'Aragó, els documents del segle XIII ofereixen una preponderància dels valdesos envers els càtars tot i que en molts dels casos la documentació no especifica el tipus d'heretgia a què es refereix. A més, cal tenir present que l'obra de Ramon de Penyafort va contribuir a qualificar l'heretgia del segle XIII de valdesa i no de càtara en la mesura en què la seva obra és un dels pocs testimonis a establir una clara diferenciació.

A pesar de l'ambivalència a l'hora d'anomenar l'heretgia, un estudi més aprofundit sobre aquesta qüestió posa en relleu que molts dels esdeveniments

87. El mateix tractat en el qual Juan de Mariana va afegir el decret del rei Alfons el Trobador contra els valdesos en el pròleg, fou inclòs en una recopilació de tres tractats contra els valdesos editat per Jacobus Gretser amb el títol J. GRETSER, *Lucae Tudensis episcopi, Scriptores Aliquot Succedanei Contra Sectam Waldensium*, Ingolstadt: Excudebat Andreas Angermarius: Sumptibus Ioannis Hertsroy 1613.

88. L'edició que Juan de Mariana va realitzar de l'obra contra els heretges de Lucas de Tuy fou reproduïda en la colossal obra del teòleg parisenc Margarine de la Bigne —publicada per primera vegada a París en 1575 en 9 volums— a partir de l'any 1618 amb l'adició de Juan de Mariana; M. de la BIGNE, *Magna Bibliotheca Veterum Patrum et antiquorum scriptorum ecclesiasticorum*, 1618-1622 Colonia, vol. 13, 230; M. de la BIGNE, *Maxima Bibliotheca Veterum Patrum*, Lugdvni 1677, vol. 25, 190.

que van ser imputats a l'heretgia valdesa podien molt bé referir-se a l'heretgia càtara, atès que els espais en els quals succeeixen els fets van ser zones on el catarisme tingué una destacada presència. L'exemple més clar és Castellbò, però també podrien ser-ho els testimonis que apareixen a Prades, Tarragona, Lleida o Urgell. La gran majoria de cròniques destaquen la inquisició de Castellbò i la participació de Ramon de Penyafort en la repressió de l'heretgia. Totes elles parteixen de la descripció que apareix en les biografies de Ramon de Penyafort del segle XIV que recorden els esdeveniments de Castellbò referint-se a l'heretgia en termes genèrics. És a principis del segle XVII i, més concretament, amb les aportacions de Francisco Diago i Francisco Peña, quan aquesta heretgia es vincula definitivament als valdesos.

El problema, doncs, recau en la nomenclatura. Els càtars no tenien nom, mentre que els valdesos eren anomenats i identificats com una de les heretgies que havien rebut un anatema. Els valdesos també van tenir una important presència a la regió occitana i són diversos els testimonis que remetent a la seva presència en terres de la Corona d'Aragó. Així, doncs, a l'hora de posar nom a l'heretgia de Catalunya va prevaler el terme de valdès, ja que era l'única heretgia identificada i anomenada en el territori, ja des de finals del segle XII. Aquesta situació ha contribuït decisivament a la construcció d'una memòria històrica que ha desplaçat el catarisme de Catalunya, una herència que ha perdurat durant molts anys en la interpretació d'aquest moviment.